

Ідея створення національних збройних сил у суспільно-політичному дискурсі УРСР на зламі 80–90-х рр. XX ст.

Андрій Ткачук, аташе з питань оборони Посольства України у республіці Австрія

У статті розглянуто процес зародження та реалізації ідеї створення Збройних Сил України у суспільно-політичному дискурсі УРСР наприкінці 1980 – початку 1990-х рр. Досліджено позиції ключових проукраїнських громадських об'єднань та рухів, їхні програми та заяви, що стосувалися «українізації» військових сил, які були розташовані на території УРСР. Надана оцінка позиції цих сил стосовно державної політики у військовій сфері. З'ясовано, що в своїй більшості створені в умовах «перебудови» громадські об'єднання та рухи наполягали на необхідності деідеологізації та демілітаризації суспільно-політичного життя. У більшості випадків члени таких організацій наполягали на необхідності формування на базі наявних збройних сил СРСР військових підрозділів винятково з мешканців республіки, які б підпорядковувались безпосередньо керівництву УРСР. Крім того, вимога проходження військової служби громадянами УРСР лише в межах республіки залишалась однією із основних у риторичі учасників українських об'єднань та рухів. Окреслено основні пропозиції щодо можливого реформування військової сфери на території республіки. Вказано на те, що серед представників української інтелігенції існували різні візії стосовно шляхів створення таких воєнізованих формувань: частина з них наполягали на створенні збройних сил, підпорядкованих центральній владі УРСР на базі та в складі збройних сил СРСР. Інша ж частина вимагала цілковитого перезавантаження військової сфери, запровадження цілковито нового підходу до формування армії і, зрештою, створення армії незалежної Української держави. Особливий акцент у статті зроблено на позиції молодіжного середовища стосовно ідеологізації та мілітаризації радянської вищої школи. Звернена увага на те, що представники студентської молоді значно активніше від інших соціальних верств населення висловлювали своє невдоволення існуючим станом речей, що вливалось в стихійні акції протесту проти чинної влади. Зроблено висновки про те, що на зламі 1980–1990-х рр. у діяльності українських об'єднань, рухів та перших політичних партій питання військового будівництва було одним із ключових у діяльності. Члени цих організацій чітко усвідомлювали необхідність створення збройних сил України, які б могли нейтралізувати потенційні загрози для державного суверенітету. Така політика вилилась у проведення численних політичних акцій, страйків та мітингів, які використовувались як механізм тиску на владу задля досягнення окремих політичних цілей. Зрештою, під тиском громадськості, а також в умовах дезінтеграційних процесів у СРСР ці вимоги були виконані, що створило необхідну основу для створення Збройних Сил України.

Ключові слова: *армія, військова служба, УРСР, Збройні сили, дисиденти, суверенітет, студентські організації*

The idea of creating a national armed forces in the socio-political discourse of the Ukrainian SSR in the 80s–90s of the 20th century

Andriy Tkachuk, Defense Attach Embassies of Ukraine in the Republic of Austria

The article deals with the process of initiation and implementation of the idea of creating the Armed Forces of Ukraine in the social and political discourse of the USSR in the late 1980s – early 1990s. The positions of key pro-Ukrainian public associations and movements, their programs, and statements concerning the "Ukrainianization" of the military forces that were located in the USSR are explored. An estimation of the position of these forces on public policy in the military sphere is given. It has been found out that the majority of the public associations and movements created under the conditions of "restructuring" insisted on the need for de-ideologization and demilitarization of social and political life. In most cases, members of such organizations required on the need to form military units based on the existing USSR armed forces exclusively from residents of the republic, who would report directly to the leadership of the USSR. Besides, the demand for military service by USSR citizens only within the republic remained one of the principal in the speech of Ukrainian associations and movements. The main proposals for possible reform of the military sphere on the territory of the republic are outlined. The author points out that among the Ukrainian intelligentsia, there were different visions regarding the ways of creating such forces. One part insisted on the creation of armed forces subordinated to the government based on and in

the composition of the armed forces of the USSR. The other required a complete reboot of the military sphere, the introduction of a new approach to the army formation, and, ultimately, the creation of an army of an independent Ukraine. Much attention is given to the youth's opinion about the ideologization and militarization of the Soviet high school. Representatives of the student youth were much more active than other social groups, expressing their dissatisfaction with the current situation, which resulted in spontaneous protests against the authorities. It was concluded that, at the turn of the 1980s and 1990s, the issue of military development was one of the key issues in the activities of Ukrainian unions, movements, and the first political parties. The members of these organizations were aware of the need to create an armed force in Ukraine that could counteract potential threats to state sovereignty. Such policies have resulted in numerous political actions, strikes, and demonstrations, which have been used as a mechanism to put pressure on the authorities to achieve individual political goals. In the end, under public pressure, as well as in the context of disintegration processes in the USSR, these requirements were fulfilled, which created the necessary basis for the creation of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: *army, military service, USSR, Armed Forces, dissidents, sovereignty, student organizations*

Идея создания национальных вооруженных сил в общественно-политическом дискурсе УССР на рубеже 80–90-х гг. XX в.

Андрей Ткачук, атташе по вопросам обороны Посольства Украины в республике Австрия

В статье рассмотрен процесс зарождения и реализации идеи создания Вооруженных Сил Украины в общественно-политическом дискурсе УССР в конце 1980 – начале 1990-х гг. Исследованы позиции ключевых проукраинских общественных объединений и движений, их программы и заявления, касающиеся «украинизации» военных сил, которые были расположены на территории УССР. Дана оценка позиции этих сил относительно государственной политики в военной сфере. Установлено, что в своем большинстве созданные в условиях «перестройки» общественные объединения и движения настаивали на необходимости деидеологизации и демилитаризации общественно-политической жизни. В большинстве случаев члены таких организаций настаивали на необходимости формирования на базе существующих вооруженных сил СССР военных подразделений исключительно из жителей республики, которые подчинялись непосредственно руководству УССР. Кроме того, требование прохождения военной службы гражданами УССР только в пределах республики оставалось одним из основных в риторике участников украинских объединений и движений. Определены основные предложения по возможному реформированию военной сферы на территории республики. Указано на то, что среди представителей украинской интеллигенции существовали различные видения относительно путей создания таких военизированных формирований: часть из них настаивали на создании вооруженных сил, подчиненных центральной власти УССР на базе и в составе вооруженных сил СССР. Другая часть требовала полной перезагрузки военной сферы, внедрения полностью нового подхода к формированию армии и, наконец, создания армии независимого Украинского государства. Особый акцент в статье сделан на позиции молодежной среды относительно идеологизации и милитаризации советской высшей школы. Обращено внимание на то, что представители студенческой молодежи значительно активнее других социальных слоев населения выражали свое недовольство существующим положением вещей, вливался в стихийные акции протеста против действующей власти. Сделаны выводы о том, что на рубеже 1980–1990-х гг. В деятельности украинских объединений, движений и первых политических партий вопросы военного строительства было одним из ключевых в деятельности. Члены этих организаций четко осознавали необходимость создания вооруженных сил Украины, которые могли бы нейтрализовать потенциальные угрозы для государственного суверенитета. Такая политика вылилась в проведение многочисленных политических акций, забастовок и митингов, которые использовались как механизм давления на власть для достижения отдельных политических целей. В конце концов, под давлением общественности, а также в условиях дезинтеграционных процессов в СССР эти требования были выполнены, что создало необходимую основу для создания Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: *армия, военная служба, УССР, Вооруженные силы, диссиденты, суверенитет, студенческие организации*

На зламі 1980–1990-х рр. населення Української радянської соціалістичної республіки (далі – УРСР) розпочало процес входження в надзвичайно важливий період своєї історії: в умовах лібералізації суспільно-політичного життя громадяни республіки отримували реальний шанс на розширення своїх прав та свобод, а також створення передумов для формування суверенної держави. Такі обставини змушували членів проукраїнських об'єднань та рухів приділяти особливу увагу безпековому чиннику забезпечення своїх вимог. Більшість із створених, зокрема, об'єднань та рухів добре розуміли важливість наявності армії для захисту державного суверенітету.

Дослідження процесу створення національних збройних сил у суспільно-політичному дискурсі на зламі 1990-х рр. дозволить з'ясувати особливості суспільно-політичних процесів в УРСР під час «перебудови» крізь призму ставлення їхніх учасників до перспективи будівництва Збройних Сил України. Саме тому метою даної статті є ідея створення національних збройних сил у суспільно-політичному дискурсі УРСР на зламі 80–90-х рр. XX ст.

У вітчизняному науковому дискурсі окреслена проблема не стала об'єктом окремого спеціального дослідження. Однак окремі її складові стали предметом наукових студій українських політологів та військових істориків. Серед таких слід згадати науковий доробок О. Гараня [4,5], А. Камінського [8], В. Лазоркіна [10], А. Папікяна [15], О. Муравського [13] та інших дослідників історії України. Однак проведений аналіз історіографії дозволяє стверджувати, що озвучена тема не отримала належного висвітлення, а тому становить собою значний інтерес для вивчення та буде актуальною для подальшого комплексного дослідження.

Лібералізація суспільно-політичного життя у другій половині 1980-х рр. уможливила розвиток україноорієнтованих громадсько-політичних рухів в УРСР. Правлячий комуністичний режим дозволив існування «неформальних об'єднань» та організацій різноманітних політичних напрямів [1, с. 63]. Користуючись нагодою патріотично налаштована інтелігенція направила суспільну ініціативу в політичне річище та почала формувати справжню політичну опозицію чинній владі [6, с. 285]. Важливу роль у цих державотворчих процесах відіграв дух «соборництва» українців, що проявився наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., коли почав розпадатися СРСР

[19, с. 410]. Тенденція до національної консолідації в межах Української РСР стала домінуючою в діяльності громадсько-політичних рухів і об'єднань того часу, а в масштабах «перебудови» такі демократичні процеси стали сприятливим ґрунтом для поширення в тогочасному суспільстві ідей державної незалежності України. Під час мітингів та демонстрацій, що стали особливо поширеними наприкінці 1980-х рр., дедалі частіше лунали заклики до ліквідації радянської системи та партійної диктатури, засудження русифікації та нищення надбань українського народу, свободи особистості, демократії і, зрештою, державної незалежності. Генерувалися українські національно-демократичні ініціативи на Донбасі, у центрі України та на Галичині. У західних регіонах УРСР такий рух був позначений традиціями національно-визвольних змагань.

Одними з перших в УРСР виникли політичні клуби та різного роду просвітницькі організації. Станом на червень 1989 р. їхня чисельність зросла до більш ніж 47 тис. [31, с. 5]. Більшість з них мали культурно-історичний, суспільно-політичний, екологічний, спортивний характер. Серед такого роду об'єднань особливої ваги набувають організації, які у своїй риторичі порушували проблему соборності України. Важливою складовою цієї риторики став рух за створення національних військових формувань, який, щоправда, мав деякі регіональні відмінності. В основному ці відмінності полягали у механізмах реалізації цілей та завдань. Зокрема, якщо на Харківщині члени таких об'єднань ставили собі за мету поступове реформування військових округів Радянської Армії, розташованих в Україні, у національну армію [14], то на Львівщині було проголошено курс на формування абсолютно нової національної армії. Відтак, можна припустити про наявність на кінець 1980-х рр. щонайменше двох суспільно-політичних тенденцій стосовно будівництва армії.

Під час наради представників національно-демократичних рухів Грузії, Литви, Латвії, Естонії, України, що відбулася у Львові у червні 1988 р., були обговорені шляхи вирішення національного питання в СРСР. У підсумковій декларації за результатами зустрічі серед низки питань було озвучено вимогу про створення у складі армії Радянського Союзу національних військових формувань та проходження строкової військової служби жителями окремих республік виключно на їхніх територіях. Такий же пункт містився в оприлюдненому 7 липня 1988 р. про-

грамному документі Української Гельсінської Спілки (далі – УГС), яку очолював Л. Лук'яненко, – «Декларації принципів УГС». Це засвідчило про вихід УГС за межі правозахисної діяльності та набуття нею усіх ознак організованої опозиційної сили, що стала однією із провідних учасниць демократичних перетворень на західноукраїнських землях. Наполягаючи початково на конфедерації союзних республік, УГС згодом почала виступати за цілковитий вихід України зі складу СРСР і її перетворення на суверенну державу.

Вимоги деідеологізації (скасування іспитів з історії КПРС та «марксизму-ленізму») та демілітаризації (добровільності відвідування військових кафедр) суспільно-політичного життя знайшли свій відбиток у молодіжному середовищі, учасники якого стали провідною силою в різного роду акціях протесту проти влади. Зокрема, учасники київського товариства студентів «Громада» бойкотували кафедру військової підготовки Київського університету. У жовтні 1988 р. члени «Громади», у вимогах до учасників пленуму ЦК КПУ висунули вимогу формування українських військових формувань. Щоправда, в умовах цькування адміністрацією навчального закладу «Громада» припинила своє існування [13, с. 186]. Дещо іншою була ситуація в західних областях УРСР, де ідеї опозиційності до чинного режиму набули більш системного характеру. Широкого поширення набули неформальні організації молоді в низці областей, які існували під егідою Спілки незалежної української молоді. Своєю метою члени Спілки визначали залучення широких кіл юнаків та дівчат до політичної діяльності, політичний, економічний, соціальний суверенітет України, що мав стати перехідним етапом в отриманні повної державної незалежності [7, с. 2–3]. Справу «Громади» продовжили активісти Студентського Братства, які на початку 1990 р. розпочали збір підписів з вимогами деідеологізації та демілітаризації навчального процесу. На лютневій акції «Студентського єднання», серед вимог її учасників було забезпечення справжньої добровільності навчання на військовій кафедрі цивільної оборони. Національно-демократичні сили підтримували члени скаутської організації на Львівщині «Пласт». Його активісти були ініціаторами та учасниками низки політичних заходів.

Ідея створення національних збройних сил, підпорядкованих винятково керівництву УРСР, починає зустрічатись у програмах об'єд-

нань та рухів, що розгорнули свою діяльність на території республіки. Утворена у січні 1989 р. Українська християнсько-демократична партія (початково – Український Християнсько-демократичний фронт) наполягала на налагодженні політичних, економічних, громадських, культурно-наукових та інших зв'язків без посередництва Москви, а також «вивід всіх іноземних військ з території України і утворення національної армії, котра складалася б виключно з громадян України» [2, с. 20].

Схожа риторика була також і в створеній в жовтні 1989 р. Української національній партії, що поряд із створенням національної армії ставила собі за мету «домагатися виведення окупаційних військ з усіх українських земель». Водночас обґрунтуванням цієї вимоги за словами партійців було те, що встановлене над територіями України радянське правління було по суті окупаційним, що було встановлене іноземною державою впродовж усього ХХ ст. [20, с. 30–31].

Про колоніальне становище України у складі СРСР говорила у своїх документах створена у квітні 1990 р. Українська республіканська партія. Однією із її вимог у силовій сфері було створення замість КДБ нового республіканського органу захисту Конституції, яке б не мало функцій політичної поліції [29, арк. 1–2]. Політична сила вказувала на першочерговість побудови і стратегічної переорієнтації українських Збройних сил, що мало нейтралізувати зовнішні дестабілізуючі чинники. Наявність державної підтримки потрібна була також і для створення державних інституцій для налагодження національної безпеки Української держави, її дипломатичного захисту [28, арк. 14–16]. Вимоги з деполітизації армії лунали і на шахтарських мітингах, що активно розгорталися по всій країні на початку 1990-х рр. Зокрема, 11 липня 1990 р. під час одностороннього політичного страйку учасники мітингів на підтримку шахтарських вимог виступали за відставку союзного уряду М. Ришкова, вивід парткомів за межі підприємств, націоналізацію майна КПРС, а також деполітизацію армії та правоохоронних органів [17, с. 107–110].

На зламі 1990-х рр. в УРСР починають діяти Комітети зі створення українських Збройних сил. Уже у лютому 1990 р. у Львові зусиллями членів неформальних громадських об'єднань було утворено Комітет із створення українських Збройних сил. Його учасники ставили за мету добитися від влади надання дозволу жителям Львова та області на проходження військової служби лише на території УРСР. Крім того, вони вимагали

припинити практику припинення проходження військової служби на Львівщині жителів інших республік. Остання вимога була особливо актуальною, оскільки 64 % військовослужбовців, що проходили службу в армії на території України, не були її громадянами [21, арк. 55].

Опублікований 16 лютого 1989 р. в газеті «Літературна Україна» проект програми «Народного Руху України за перебудову» набув великого резонансу. Основною метою у ньому було визначено намір сприяти владі у створенні й функціонуванні такого демократичного механізму, який слугував би розвитку суспільства, ґрунтованого на справжньому народовладді та збалансованій економіці, що відповідає передусім потребам українського народу та всього населення України [16]. Однак на практиці учасники Народного Руху України за перебудову, як видається, добре розуміли, що відновлювати державну незалежність винятково декларативними заходами не вдасться, а самі учасники об'єднання та їхні прихильники можуть стати жертвами репресій з боку влади. Зрештою, з ініціативи львівських учасників НРУ було створено спеціальний загін підтримки громадського порядку, відомий згодом як «Варта Руху».

У лютому 1990 р. у Львові було створено Український Військовий Комітет, який займався пропагандою створення Українських збройних сил. Згодом комітет було реорганізовано у Львівський громадський комітет з відродження Української Національної Армії. Діяльність комітету поширилася всією Україною. В Ужгороді, Тернополі, Києві, Житомирі, Кривому Розі, Херсоні, Чернівцях було засновано осередки [9].

На мітингах утвореного у листопаді 1989 р. «Демократичного блоку», що об'єднав провідні національно-демократичні сили для участі у виборах до Верховної Ради УРСР у 1990 р., порушувались проблеми створення української національної армії на професійній основі, деполітизації армії, міліції й органів безпеки [12, с. 366]. Фактично «Демократичному блоку» вдалося синхронізувати виступ громадян проти влади, а самі протести набули масовості.

Демократизація суспільно-політичного життя, яку принесли парламентські вибори у березні 1990 р. сприяла поширенню в суспільстві ідей і пропозицій, які ще донедавна були заборонені до публічного обговорення. На порядок денний життя поставило завдання утвердження української державності, а також необхідність докорінних змін в економічній сфері та політич-

ній системі. Задля координації спільних дій у нових політичних умовах у квітні 1990 р. відбулася зустріч делегатів від львівської, тернопільської, івано-франківської, київської організацій Спілки незалежної української молоді. Учасники зустрічі пропонували виступати із закликами до військовослужбовців-українців повернутися в Україну. Натомість їм тут пропонувався захист від переслідування з боку правоохоронних органів. Із закликами бойкоту призову та служби в радянській армії пропонувалось провести агітацію серед учнів випускних класів. Ці пропозиції були формалізовані у спільному рішенні за результатами міжрегіональної зустрічі від 21 квітня 1990 р., де знову ж таки було наголошено на необхідності законодавчого закріплення проходження військової служби громадян УРСР тільки на території республіки. Окремі представники осередків спілки брали участь в установчих зборах Громадського комітету із захисту молоді від примусової служби за межами УРСР [13, с. 188].

У Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. було наголошено, що парламент УРСР проголошує суверенітет України як «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах». Проголошуючи право мати власні Збройні сили, внутрішні війська й органи держбезпеки, Україна декларувала свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не буде брати участі у військових блоках і зобов'язується дотримуватися трьох неядерних принципів: не виробляти, не застосовувати і не набувати ядерної зброї. Документом проголошувався пріоритет республіканських законів над союзними, а республіканським органам надавалося право самим вирішувати порядок проходження військової служби громадянами [30, с. 2–3]. Не зважаючи на те, що ухвалений документ не мав статусу конституційного акту, його прийняття засвідчило необоротність суспільно-політичних процесів в українському суспільстві.

2 жовтня 1990 р. студенти розпочали політичне голодування на площі Жовтневої революції в Києві. З цього приводу перший секретар ЦК Компартії України С. Гуренко на засіданні Політбюро зазначив: «Нас ударили через вузи, через школи і ПТУ, і через місто Київ. Поступилися вулицями, поступилися площами і не протиставили нічого іншого. Ніяких інших методів, в колективи як слід не увійшли. І втратили молодь, що навчається» [22, арк. 4]. Серед вимог припи-

нення повноважень Верховної Ради УРСР і призначення нових виборів, ухвалення закону про націоналізацію майна КПУ та ЛКСМУ, відмови від підписання нового союзного договору та відставки голови Ради Міністрів УРСР В. Масола містилась вимога забезпечити проходження військової служби юнаками тільки в межах УРСР. Вимоги учасників голодування підтримувала більшість населення республіки. Під натиском громадськості парламент був змушений ухвалити низку законодавчих актів щодо проходження військової служби громадянами республіки винятково на її території. Своєю чергою, урядом було ухвалено рішення про підпорядкування частин та підрозділів внутрішніх військ МВС СРСР, які перебували в УРСР. У майбутньому на їх основі мала бути розгорнута Національна гвардія – підґрунтя майбутніх збройних сил України.

У цей час «на місцях» уже тривала робота з будівництва національних збройних сил. Зокрема, Львівський громадський комітет за відродження Української Національної Армії восени 1990 р. опублікував перший номер газети «Кріс». У відозві до парламентарів УРСР містилась вимога негайного створення Міністерства оборони, реорганізації військ МВС у Національну гвардію, підпорядковану ВРУ, про заборону діяльності КПРС в армії.

Втілення в життя положень Декларації про державний суверенітет вимагала національно-патріотично налаштована частина українського суспільства, яку не задовольняли половинчасті та нерішучі дії політичного керівництва. Один із лідерів Народного Руху України – М. Горинь – під час засідання Верховної Ради УРСР 30 травня 1990 р. висловив переконання, що в сфері національної оборони парламентарям слід було застосувати принцип еволюційності. За словами політика він полягав у першочерговій службі на території України. У подальшому мали бути створені військові училища, за деякий час – українські збройні сили та українська професійна армія [3].

Розуміючи, що без боєздатної армії побудувати незалежну державу неможливо, НРУ було створено організаційний комітет з підготовки на проведення республіканських зборів офіцерів-українців. Попри неоднозначне ставлення на з'їзд з боку владних структур, він відбувся. На одному з'їзді було ухвалено низку важливих документів, які відобразили погляди політичної опозиції щодо перспектив будівництва україн-

ської національної армії. В ухваленій Заяві З'їзду йшлося про те, що гарантом незалежності української держави можуть бути тільки власні збройні сили. На думку делегатів З'їзду, створити їх можна було за рахунок поступового переходу «від збройних сил СРСР до збройних сил України з урахуванням безпеки всіх союзних республік, а також інтересів європейських країн» [18]. Крім політичних документів, З'їзд ухвалив рішення про створення Співки офіцерів України (СОУ) як організаційного ядра майбутніх національних збройних сил. Таким чином була здійснена реальна спроба перенесення питання створення української національної армії з площини теоретичних дискусій у практичну законодавчу площину. При цьому перемогла суспільно-політична тенденція, яка передбачала поступове перетворення угруповання радянських військ, що перебувало в Україні, на її збройні сили. Сама ж Співка стала на той час єдиним національно-патріотичним осередком створення майбутнього війська в державі, яка ще не здобула політичної незалежності. Члени Співки ставили за мету відродити Українську національну армію, яка б могла захистити власну державу.

Особливу роль у процесах державотворення та будівництва Збройних Сил України відігравали жіночі організації, зокрема Організація солдатських матерів України. На першому з'їзді Організації у Запоріжжі, що відбувся 8–9 вересня 1990 р., було розглянуто роботу комітетів солдатських матерів, обрано комітет загальнореспубліканського значення, затвердив статут організації, прийняв резолюцію та наказ-звернення до синів, військовослужбовців [23, арк. 35–36]. У своєму статуті Організація наголошувала, що домагатиметься повернення солдатів та матросів, призваних на військову службу з українських міст і сіл, для проходження служби на території України, повернення юнаків з інших республік, що входять до СРСР, для служби на своїх територіях, встановлення постійного контролю за призовом і проходженням військової служби в кожному гарнізоні України. Своєю чергою, у резолюції та наказі-зверненні до народних депутатів УРСР вказувалося на важливість якнайшвидшого повернення солдатів та матросів строкової служби в Україну [24, арк. 24]. Представниці Організації зверталися до ЦК Компартії України з вимогами проходження українськими юнаками військової служби на території України, створення національної професійної армії України, деполітизації армії, ліквідації

військово-будівельних частин, забезпечення соціального захисту військовослужбовців [25, арк. 56]. На всіх наступних політичних страйках повністю або частково лунали заклики та вимоги, співзвучні цим вимогам.

Під тиском громадськості у вересні 1990 р. Радою Міністрів УРСР було створено Комітет зі зв'язків з Міністерством оборони СРСР (Державний комітет УРСР з військових питань при Раді Міністрів УРСР), що став першим виконавчим органом з військових питань в Україні. Зрештою, на початку грудня 1990 р. у парламенті було обговорено концепцію утворення ЗСУ, яка передбачала перетворення військових угруповань СРСР на території України в українські збройні сили зі збереженням їхньої бойової готовності. Крім цього учасники обговорень погодились на необхідності створення Головного командування військового управління на території республіки, а також депутатську комісію з питань оборони та безпеки [9]. Подальші мітинги із вимогами надання конституційності Декларації про державний суверенітет України практично постійно супроводжувались вимогами не лише політичного та економічного характеру, але й військовими: деполітизації КДБ армії, МВС, підпорядкування правоохоронних органів місцевій владі [26, арк. 163].

Весняні мітинги на тлі «Новоогарьовського процесу» у 1991 р. містили у собі вимоги запровадження поста президента в Україні, розпуск Верховної Ради України й проведення нових виборів, деполітизації КДБ армії, МВС, підпорядкування правоохоронних органів місцевій владі [27, арк. 164].

На науково-практичній конференції, що проходила в Києві у лютому 1991 р., було ухвалено рішення про створення Республіканського Комітету за відродження української армії. У липні цього ж року всупереч протидії Міністерства оборони СРСР був проведений З'їзд офіцерів України, участь в якому взяли 320 делегатів з різних областей та регіонів УРСР. Спілка офіцерів України поставила за мету відродження Збройних Сил України, які б могли захистити власну державу. Частина з учасників прямо на з'їзді присягнули «служити Українській національній армії».

Попри те, що на території України станом на серпень 1991 р. перебувала значна частина радянської армії, влада УРСР не мала впевненості в готовності військовослужбовців виконати поставлені перед ними завдання. Як вдало висло-

вився «рухівець» М. Поровський, армія залишилася головною структурою, що підтримувала існування СРСР як імперської структури, тому в Україні не може бути Сил колективної стратегічної оборони, бо вони є військами Російської Федерації і можуть повести себе так, як колись в Угорщині, Чехословаччині, Литві [10].

Повноцінне будівництво української армії почалося після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Саме з цього моменту перед керівництвом молодой держави постало питання захисту її суверенітету й територіальної недоторканності. Зважаючи на те що єдиним легітимним органом влади на території України за Декларацією про державний суверенітет був український парламент, у саме депутатам ВРУ належало зіграти вирішальну роль в процесі формування та забезпечення належної обороноздатності України. Влада молодой держави намагалася врахувати помилки своїх попередників з Української Центральної Ради в 1917 р. та розпочала свою діяльність з головного – зі створення національних Збройних сил.

Таким чином, у другій половині 1980-х рр. під впливом політики «гласності» та «демократизації» суспільно-політичного життя в СРСР, в умовах конфронтації національно-патріотичних сил та прихильників комуністів в Українській РСР стихійно виникає рух за створення національних Збройних Сил. Широкого поширення в суспільстві набувають ідеї та пропозиції, які ще донедавна були заборонені у публічному просторі країни. Активно закладається «фундамент» концепту національних Збройних Сил, каталізатором якого виступили «неформальні товариства», студентська молодь, патріотично налаштовані військовослужбовці, а також поодинокі політичні партії, що розпочали свою діяльність в умовах лібералізації радянського режиму. Ідея формування збройних сил на території республіки винятково з її громадян зазнає трансформації та політизації, і поступово переходить із теоретично-концептуальної площини у практичну. Найактивнішими поборниками в процесі створення національних Збройних Сил України стали представники НРУ, УГГ, ОСМУ та інших націонал-демократичних об'єднань, які так чи інакше виступали за утвердження суверенітету України та її незалежність від Москви. Саме в середовищі Народного руху України було створено Спілку офіцерів України, що стала організаційним ядром майбутніх національних Збройних Сил і перенесла питання

створення української національної армії з площини теоретичних дискусій у практичну законодавчу. Члени СОУ ставили перед собою амбітну мету – відродження українських національних Збройних Сил, які могли б захистити суверенітет України та відстоювати її національні інтереси. Водночас таке відродження мало відбуватися шляхом поступового перетворення угруповання радянських військ, що перебувало в Україні, на її збройні сили. Прихильники цілковитої державної незалежності добре розуміли значення армії в утвердженні державного суверенітету, а тому здійснювали практичні кроки у напрямку

створення ЗСУ. На численних мітингах та акціях протесту було представлено законопроекти, які були альтернативою радянському законодавству у військовій сфері. Практика українського державотворення безумовно довела, що на зламі 1990-х рр. українська націонал-патріотична громадськість послідовно вирішувала сукупність військово-політичних завдань, якість яких, перевищуючи внутрішньодержавні виміри, перетворилась в один із ключових чинників проголошення державного суверенітету та незалежності нашої держави.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бажан О. Під наглядом КДБ: виникнення та функціонування неформальних політизованих організацій в часи «горбачовської перебудови». *Народний рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989–2009)*: Матеріали круглого столу, присвяченого 20-й річниці створення Народного руху за перебудову (Київ, 22 вересня 2009). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. 156 с.
2. Витяг з програми «Гуманізація, національне відродження, справедливість» Української християнсько-демократичної партії. *Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.)*. Київ : ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 808 с.
3. Газета «Радянська Україна». № 122 (20802). 1990. 31 травня.
4. Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності. Київ : Знання, 1992. 48 с.
5. Гарань О. В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). Київ : Либідь, 1993. 200 с.
6. Гончарук Г., Нагайцев А., Шановская А. Украина: предрассветные сражения. Сопроотивление власти в советских документах 1975–1991 годов. Одеса : Астропринт, 2011. 320 с.
7. Історія, програма, завдання. *Молода Україна*. 1989. № 1. С. 2–3.
8. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова», і «демократизація» на Україні. Мюнхен, 1990. 624 с.
9. Костюк П. Так творились сучасні збройні сили України. Політичні передумови створення Збройних сил України. URL: https://portsou.at.ua/publ/istorichni_statti/istorichni_statti/tak_tvorilis_suchasni_zbrojni_sili_ukrajini/2-1-0-199.
10. Лазоркін В. Деякі сторінки з історії творення Збройних Сил України. *Кримська світлиця*. № 40. 02.10.2015. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=15982>.
11. Лазоркін В. І. Львів. 1989–1991 роки. *Шануймося, панове офіцери*. Київ : Варта, 2001. С. 121–183.
12. Литвин В. М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга. Київ : Альтернативи, 2005. 495 с.
13. Муравський О. Виступи української молоді проти воєнізації навчального процесу на зламі 80–90-х рр. XX ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 612 : Держава та армія. С. 185–189.
14. Недзельський П. В похід вирушали зі Сходу. *Слово і Честь*. 1996. 27 липня.
15. Папікян А. Л. Збройні сили України двадцятого століття. Львів : КП «Видавництво Кобзар», 1999. 308 с.
16. Програма Народного Руху України за перебудову. *Літературна Україна*. 1989. 16 лютого.
17. Русначенко А. М. Пробудження: робітничий рух в Україні в 1989–1993 роках. Київ : Вид. дім «КМ Academia», 1995. 23 с.
18. Саладяк В. Сторінки історії СОУ. *Слово і Честь*. 1996. 27 липня.
19. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках. Київ : Українська видавнича спілка, 1999. 122 с.
20. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Нові політичні партії України. Довідник. Київ : Т-во «Знання УРСР», 1990. 48 с.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 270. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 55.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 2198. Арк. 4.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2749. Арк. 35–36.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2749. Арк. 44.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2749. Арк. 56.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2767. Арк. 163.
27. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2767. Арк. 164.
28. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 271. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 14–16.

29. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–2.
30. Шемшученко Ю. Державний суверенітет і правова держава (до 20-річчя Декларації про Державний суверенітет України). Віче. 2010. 16. С. 2–3.
31. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці незалежності України. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2011. 626 с.

REFERENCES

1. Bazhan, O. (2010). Pid nahliadom KDB: vynyknennia ta funktsionuvannia neformalnykh polityzovanykh orhanizatsii v chasy «horbachovskoi perebudovy» [KGB Supervised: Emergence and Functioning of Informal Political Organizations during the Gorbachev Reorganization]. *Narodnyi rukh Ukrainy: istoriia, ideolohiia ta politychna evoliutsiia (1989–2009): Materialy kruhloho stolu, prysviachenoho 20-y richnytsi stvorennia Narodnoho rukhu za perebudovu* (Kyiv, 22 veresnia 2009) – *People's Movement of Ukraine: history, ideology and political evolution (1989–2009): Proceedings of the round table dedicated to the 20th anniversary of the People's Movement of Ukraine for Perestroika* (Kyiv, September 22, 2009). Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Vytiah z prohramy «Humanizatsiia, natsionalne vidrozhennia, spravedlyvist» Ukrainskoi khrystyiansko-demokratychnoi partii [Excerpt from the program «Humanization, National Revival, Justice» of the Ukrainian Christian Democratic Party]. (2011). *Derzhava, vlada ta hromadianske suspilstvo u dokumentakh politychnykh partii Ukrainy (kinets 1980-kh – persha polovyna 2011 rr.)* – *State, power and civil society in the documents of political parties of Ukraine (late 1980s - first half of 2011)*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Hazeta «Radianska Ukraina» [Newspaper «Soviet Ukraine»]. (1990, May 31). No. 122 (20802) [in Ukrainian].
4. Haran, O. V. (1993). *Ubyty drakona (Z istorii Rukhu ta novykh partii Ukrainy)* [To Kill a Dragon (From the History of the Movement and New Parties of Ukraine)]. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
5. Haran, O. V. (1992). *Vid stvorennia Rukhu do bahatopartiinosti* [From the creation of the Movement to the multiparty]. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
6. Honcharuk, H. (2011). *Ukraina: predrassvetnye srazheniia. Soprotivlenie vlasti v sovetskikh dokumentakh 1975–1991 hodov* [Ukraine: predawn battles. Resistance to power in the Soviet documents of 1975–1991]. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
7. Istoriia, prohrama, zavdannia [History, program, tasks]. (1989). *Moloda Ukraina – Young Ukraine, 1, 2–3* [in Ukrainian].
8. Kaminskyi, A. (1990). *Na perekhidnomu etapi. «Hlasnist», «perebudova», i «demokratyzatsiia» na Ukraini* [In the transition phase. "Glasnist", "perestroika", and "democratizatsiia" in Ukraine]. Munich [in Ukrainian].
9. Kostiuk, P. *Tak tvorylys suchasni zbroini syly Ukrainy. Politychni peredumovy stvorennia Zbroinykh syl Ukrainy* [Political preconditions for the creation of the Armed Forces of Ukraine]. Retrieved from https://portsou.at.ua/publ/istorichni_statti/istorichni_statti/tak_tvorilis_suchasni_zbrojni_sili_ukrajini/2-1-0-199.
10. Lazorkin, V. (2015, October 2). *Deiaki storinky z istorii tvorennia Zbroinykh Syl Ukrainy* [Some pages on the history of the Armed Forces of Ukraine]. *Krymska svitlytsia – Crimean lighthouse, 40*. Retrieved from <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=15982> [in Ukrainian].
11. Lazorkin, V. I. (2001). Lviv. 1989–1991 roky [Lviv. 1989–1991]. *Shanuimosia, panove ofitsery – Let's be honored, sir officers*. (pp. 121–183). Kyiv: Varta [in Ukrainian].
12. Lytvyn, V. M. (2005). *Istoriia Ukrainy (U 3-kh tomakh)* [Ukrainian History (In 3 vols.)]. (Vol. 3). Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].
13. Muravskyi, O. (2008). *Vystupy ukrainskoi molodi proty voienizatsii navchalnoho protsesu na zlami 80–90-kh rr. XX st.* [Ukrainian Youth Strikes Against the Militaryization of the Educational Process at the Fracture of the 1980s and 1990s]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha" – Bulletin of Lviv Polytechnic National University, 612, 185–189* [in Ukrainian].
14. Nedzelskyi, P. (1996, July 27). *V pokhid vyrushaly zi Skhodu* [The campaign went from the East]. *Slovo i Chest – Word and honor* [in Ukrainian].
15. Papikian, A. L. (1999). *Zbroini syly Ukrainy dvadtsiatoho stolittia* [The Armed Forces of Ukraine of the Twentieth Century]. Lviv: KP "Vydavnytstvo Kobzar" [in Ukrainian].
16. Prohrama Narodnoho Rukhu Ukrainy za perebudovu [Program of the People's Movement of Ukraine for Reconstruction]. (1989, February 16). *Literaturna Ukraina – Literary Ukraine* [in Ukrainian].
17. Rusnachenko, A. M. (1995). *Probudzhennia: robitnychy rukh v Ukraini v 1989–1993 rokakh*. [Awakening: the labor movement in Ukraine in 1989–1993]. Kyiv: Vyd. dim "KM Academia" [in Ukrainian].
18. Saladiak, V. (1996, July 27). *Storinky istorii SOU*. [Pages of history of SOU]. *Slovo i Chest – Word and honor* [in Ukrainian].
19. Serhiichuk, V. (1999). *Ukrainska sobornist. Vidrozhennia ukrainstva v 1917–1920 rokakh* [Ukrainian unity. The Revival of Ukrainianism in 1917–1920]. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
20. Sliusarenko, A. H., & Tomenko M. V. (1990). *Novi politychni partii Ukrainy*. [New political parties of Ukraine]. Kyiv: T-vo "Znannia URSS" [in Ukrainian].
21. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. (Fund 270. Inventory 1. File 120) [in Ukrainian].
22. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy [Central State Archive of Public

- Associations of Ukraine]. (Fund. 1. Inventory 11. File 2198) [in Ukrainian].
23. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. (Fund 1. Inventory 32. File 2749) [in Ukrainian].
24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. (Fund 1. Inventory 32. File 2749) [in Ukrainian].
25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. (Fund 1. Inventory 32. File 2749) [in Ukrainian].
26. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. (Fund 1. Inventory 32. File 2767) [in Ukrainian].
27. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. (Fund 1. Inventory 32. File 2767) [in Ukrainian].
28. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. (Fund 271. Inventory 2. File 33) [in Ukrainian].
29. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan (TsDAHO) Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. (Fund 271. Inventory. 1. File 4) [in Ukrainian].
30. Shemshuchenko, Yu. (2010). Derzhavnyi suverenitet i pravova derzhava (do 20-richchia Deklaratsii pro Derzhavnyi suverenitet Ukrainy) [State sovereignty and the rule of law (to the 20th anniversary of the Declaration on State sovereignty of Ukraine)]. *Viche*, 16, 2–3 [in Ukrainian].
31. Shliakh do nezalezhnosti: suspilni nastroi v Ukraini kin. 80-kh rr. XX st. [The Road to Independence: Public Sentiment in Ukraine. 80's of the twentieth century]. (2011). *Dokumenty i materialy. Do 20-yi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy – Documents and materials. To the 20th anniversary of Ukraine's independence*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Ткачук Андрій Павлович

Кандидат історичних наук, аташе з питань оборони
Посольство України у республіці Австрія
А-1180, м. Відень, вул. Нааффгасце, 23

Tkachuk Andriy

Ph.D. of Historical Sciences, Defense Attaché
Embassies of Ukraine in the Republic of Austria
23, Naaffhasse str., Vienna, A-1180, Austria

Email: zbruch1919@gmail.com

Цитування: Ткачук А. П. Ідея створення національних збройних сил у суспільно-політичному дискурсі УРСР на зламі 80–90-х рр. XX ст. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. Т. 23, № 1–2. С. 49–58.

Citation: Tkachuk, A.P. (2020). Ideia stvorennia natsionalnykh zbroinykh syl u suspilno-politychnomu dyskursi URSR na zlami 80–90-kh rr. XX st. [The idea of creating a national armed forces in the socio-political discourse of the Ukrainian SSR in the 80s–90s of the 20th century]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (1–2), 49–58.

Стаття надійшла / Article arrived: 16.01.2020

Схвалено до друку / Accepted: 20.02.2020